

Özel Dosya: Eleştirel Hayvan Çalışmaları Sayı Editörlerinden

Karun Çekem, Özlem Güçlü

Bu yılın Şubat ayında Eleştirel Hayvan Çalışmaları dosyası için makale çağrısına çıktığımızda, *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi* aracılığıyla akademisyenlere, Türkiye’de sokak hayvanlarına karşı üretilen yoğun nefret söylemine ve bunun yol verdiği nefret suçlarına yanıt verme davetinde bulunmuştuk:

“Eleştirel hayvan çalışmaları, insan olmayan hayvanlara karşı türçülüğün ve yapısal şiddetin, gerek tahakküm ideolojileri ve ilişkilerinden gerekse kapitalizmden ayrı ele alınamayacağını, türçülüğün ırkçılık, cinsiyetçilik, sağlamlılık gibi diğer ayrımcılık formlarıyla iç içe geçmiş olduğu kabulünden hareket ediyor. Bu kabulü ilk anlamıyla “hayatı” addederek şuradan başlıyoruz: Hayvan çalışmaları alanındaki akademik üretim, her zaman “eleştirel” olmalıdır. Hayvan sömürsünün gündelik hayatı sarmış ve normalleştirilmiş olan şedit görünümünün sona erdirilmesi amacından kopmamalı, insan ve insan olmayan hayvanlar arasında ihtimam, merak, açıklık ve özene dayalı dayanışma ağlarının örülmesine önayak olmalı ve yaşamın her zaman çoklu türler yoldaşlığında bir birlikte-yaşam olduğunu hatırlatarak (Haraway, 2010) bunun etik yükümlülüklerini tartışmalıdır. Bu anlamda, eleştirel hayvan çalışmaları, insanların insan olmayan hayvanlarla bir ortakyaşam içerisinde serpilip gelişmesine olanak tanıyan yeni ilişkilene tarzlarının da izini sürmeye bir davet, insan olmayan hayvanlara karşı yaşamsal sorumluluklarımızı yeniden düşünmeye dair bir öneridir. Bu davet ve önerinin, Türkiye’de sokak köpeklerinin maruz bıraktığı sistematik şiddet ikliminin hüküm sürdüğü şu günlerde, özellikle etik bir yükümlülüğe dönüştüğüne de inanıyoruz. Bugün akademik üretim yerel ölçekte, hayvan barınakların kötü koşullarından, ülkenin dört bir yanındaki üniversitelerde günbegün yenileri açılan hayvan deneyi uygulama merkezlerinden, sokak köpeklerinin yasaya aykırı olmasına rağmen toplatılmasından, sokak hayvanlarının bakımını üstlenen insanların hedef gösterilmesinden, 6 Şubat depremi/sonrasındaki deneyimden ve depremin aynı şehirleri paylaştığımız hayvanlar üzerindeki etkilerinden, küresel ölçekte ise hayvan bedenlerini birer hammaddeye indirgeyen endüstriyel kapitalizmden, küresel gıda politikalarından, endüstriyel atıkların hayvanların yaşam alanlarına verdiği kalıcı hasardan ve endüstriyel hayvansal tarımın küresel iklim krizi üzerindeki etkilerinden bağımsız gerçekleştirilemez. Eleştirel hayvan çalışmalarının öneri ve davetini bu ölçeklerde daha adil ve ihtimamlı bir şimdi ve gelecek için hatırlamaya ihtiyacımız olduğunu düşünüyoruz. Akademik üretimi bu ihtiyaca cevap vermeye, yaşamı paylaştığı, yaşamı birlikte-kurduğu hayvanlara merak, özen ve açıklıkla dönüp bakmaya, emin olduğu insan merkezli bilme ve görme ezberlerinden sökülme davet ediyoruz!”

Çağrı metnimizin yayınlandığı o günlerde henüz 31 Mart 2024 Türkiye Yerel Yönetim Seçimleri’nde siyasi partilerin sokak hayvanları aleyhine yürüttükleri seçim kampanyaları düzenlenmemiş ya da sokak köpeklerinin “uyutulma” adı altında öldürülmesine yönelik yasa tasarısı ortaya atılmamıştı. Ancak haber medyası ve hükümet erkânının kamusal açıklamalarında karşılaştığımız artan nefret söylemi, bu gelişmeleri adeta önceler şeklinde gündelik hayatı etkilemeye başlamıştı. Tam da bu nedenle, sokak hayvanlarının maruz kaldığı sistematik şiddet ikliminden, hayvanların yasadışı bir biçimde toplatılmasından, barınakların kötü koşullarından, hayvan hakları savunucularının hedef gösterilmesinden söz etmiş ve insan olmayan hayvanları konu edinen akademik çalışmaların hayvanların uğradığı şiddete, baskıya, sömürüye de karşı çıkmasının gerekliliğinin ve öneminin altını çizmiştik. Şubat ayından bu yana geçen yaklaşık dört aylık sürede ne yazık ki sokak hayvanlarıyla ilgili pek çok endişe verici gelişmeye tanıklık ettik. Bu Giriş metni yazılırken, mevcut yasal düzenlemelere tamamen aykırı bir şekilde ve hiçbir yasal tebliğ olmadan Urfa sokaklarında belediye ekiplerinin köpekleri bayıltıcı silahlarla topladığı ya da elleriyle boğarak öldürdüğü görüntüler dolaşıma girdi. Siverek Barınağında öldürülmüş köpeklerin çöp poşetlerinde üst üste yığılmış olduğu videoları gördük. Kamu vicdanını yaralayan ve toplumsal yaşamı geri dönülmez biçimde etkileyen bu gelişmeler açıkça gösteriyor ki Eleştirel Hayvan Çalışmalarının çağrısı ilk anlamıyla “hayatidir”.

Eleştirel Hayvan Çalışmalarının disiplinlerarasılığına uygun bir şekilde bu dosyada Tarih, Sosyoloji, Sinema, Halkla İlişkiler, Psikoloji, Felsefe ve Eğitim Bilimleri gibi farklı alanlardan yazılar yer alıyor. Sosyal Bilimlerdeki hayvan dönemecinin (*the animal turn*) farklı disiplinlerdeki izdüşümlerini gözleme olanağı bulduğumuz bu sayıya katkıda bulunan yazılar, kendi disiplinlerinin insanmerkezciliğine eleştirel bir mesafe alarak insan olmayan hayvanlarla ortak yaşamımıza taze bir bakış yöneltiyor. Böylelikle, sadece Eleştirel Hayvan Çalışmaları alanına değil, kendi alanlarına da yeni görme ve bilme biçimleri önererek katkıda bulunuyor.

Deniz Dölek-Sever, “Hayvan Tarihi: Osmanlı-Türkiye Geçmişine Türlerarası Perspektiflerle Bakmak” başlıklı makalesinde, insan olmayan hayvanları edilgen birer araca indirgenmenin tarihyazımında yarattığı metodolojik sorunlara dikkat çekerek, tarihçileri hayvanları birer fail olarak tanıyan bir tarihyazımına davet ediyor. Dölek-Sever tarihin insanmerkezciliğine meydan okuyan bu perspektifin özellikle de ana akım Osmanlı-Türkiye tarihyazımına alternatif, bütünlüklü bir tarihsel anlatı kurmak için taşıdığı potansiyellere dikkat çekiyor. Dölek-Sever’in yazısı genel olarak eleştirel hayvan çalışmalarının basit bir dahiliyet (“hayvanları *da* çalışmak”) meselesinde temellenmediğini, bunun yerine her zaman metodolojik bir meseleye açıldığını (alanın kendi araçlarını sorgulamasını gerektiren) işaret etmesi açısından da önemli. Bu anlamda, sayıdaki diğer yazıları böylesi bir perspektifle düşünebilmesi için de okuyucuya rehberlik ediyor.

Eylül Alnıaçık, “*Rezil* Kedilerin Yaşamı veya Barınakların Doğuşu: Almanya Örneği” başlıklı makalesinde, Alman İmparatorluğu döneminden kalma arşiv belgelerine dayanarak İmparatorluk döneminde kedilerin kamusal alanlardan dışlanmalarına, kapatılmalarına ve öldürül-

melerine giden sürecin izini sürüyor. Hayvanları koruma söyleminin bir toplu katliama evrilmesi sürecini biyopolitik ve nekropolitik düzenlemeler ve Foucaultcu “Büyük Kapatılma” tezi bağlamında analiz eden Alnıaçık, Türkiye’deki sokak hayvanlarının bugün mevcut konumuna ilişkin tartışmalar için de önemli araçlar sunuyor.

Kiraz Özdoğan, “Sokak Köpeği Sahiplenme Deneyimlerini Görünür Kılmak: Özel Olan Politikadır” başlıklı makalesinde, belediyelerin sokak hayvanlarına yönelik “Sahiplenim!” çağrılarını, kamusal alana ait olması gereken bir sorumluluğun özel alana sıkıştırılması olarak okuyor ve sokak hayvanlarının bakım yükünü orantısız bir şekilde bireylerin sırtına yüklemenin sorunlarını tartışmaya açıyor. İkinci Dalga Feminizmin “Özel Olan Politikadır” düsturunu da devreye sokarak, bakım emeğinin özel alanla özdeşleşmesini feminist bir mercekle analiz eden ve eleştiren Özdoğan, kendi sahiplenme deneyiminin yanı sıra, özellikle travma geçmişine sahip sokak hayvanlarını sahiplenen başka insanlarla yaptığı görüşmelerden hareketle tartışmasını kuruyor. Özdoğan’ın çalışması sadece feminizm ve eleştirel hayvan çalışmaları arasındaki sıkı diyalogu işaret etmekle kalmıyor, aynı zamanda belediyelerin hem yükümlülüklerini hatırlamak hem de hizmet kapsamının Türkiye’deki dar tarifini yeniden düşünmek için önemli bir alan açıyor.

Özdoğan’ın makalesinde değindiği, insan hayvan ilişkisinin özel alana hapsedilmesinin bakım emeği açısından yarattığı sorunlara önemli bir örnek olarak görülebilecek bir hikâyeye sahip Halit Refiğ’in *Hanım* filmi Burak Taşdizen’in, “Interspecies Liminality on the Edge of Life: Human-Animal Companionship in *Madame* (1989)” (“Yaşamın Kıyısında Türler Arası Eşiklik: *Hanım*’da (1989) İnsan-Hayvan Yoldaşlığı”) başlıklı makalesinin odağını oluşturuyor. Taşdizen filmdeki insan-kedi yoldaşlığını analiz ederken, filmdeki insan ana karakterin yaşamla ölüm arasındaki eşikliği ile kedi ana karakterin özne olma ile nesne olma arasındaki eşikliği arasındaki bağlantılara dikkat çekiyor. Karakterlerin kırılğan konumlarından hareketle, kırılğanlıklarımızın türlerarası yoldaşlık için kurucu bir rolünün olabileceğini öne sürüyor.

Bârîka Göncü, “Kötü Huylu Sorunlar Bağlamında Türkiye’de Sokakta Yaşayan Hayvanlar: Eleştirel Halkla İlişkiler Perspektifinden Bir Çerçeve” başlıklı makalesinde Türkiye’de “sokak hayvanları sorunu” olarak adlandırılan meseleyi, onun karmaşık, belirsiz, çok yönlü ve geleneksel problem çözme yaklaşımlarıyla çözülmeye dirençli olması bakımından bir “kötü huylu sorun” (*wicked problem*) olarak nitelendiriyor. Eleştirel Halkla İlişkiler perspektifinin bu sorunun çözümünde bize nasıl bir içgörü sağlayabileceğini soruşturan Göncü, çalışmasında insanmerkezci paydaş kuramına karşı çıkmamanın elzem olduğuna ve hayvanların hak sahibi paydaşlar olarak görülmesinin önemine dikkat çekiyor. Göncü’nün çalışması, Halkla İlişkiler alanıyla Eleştirel Hayvan Çalışmaları’nın kesişiminin hayvan yaşamına sağlayabileceği olumlu katkıları görmek kadar, sokak hayvanlarının bir “sorun” olarak çerçevelenmesinin ve kavranmasının sorunlarını anlama, insanlar gibi sokak hayvanlarının da kent sakini olarak ihtiyaçlarının görülmesi ve gözetilmesi yolunda önemli araçlar sunuyor.

Hilal Peker-Dural, “Türçülüğün (Eleştirel) Sosyal Psikolojisi” başlıklı makalesinde ana akım psikoloji literatürünün insanmerkezçiliğini eleştirerek, sosyal psikolojinin “sosyalliğine” yalnızca insan bireylerin değil, hayvan bireylerin de dahil edilmesinin önemini vurguluyor. Tür-

cülüğün psikolojisine ilişkin güncel literatürü ve ortaya atılan farklı eşitsizlik modellerini bu eleştirel perspektifle değerlendiren Peker-Dural, bu literatürün dahi büyük ölçüde insanların bakış açılarını merkeze aldığını ve hayvanları edilgen birer nesneye indirgeyebildiğini ortaya koyuyor. Peker-Dural'ın çalışması, psikoloji ve sosyal psikoloji alanının kendisi üzerine düşünmesi açısından önemli bir katkı olmakla kalmıyor, aynı zamanda hayvan bakış açısını ve karşılıklı insan-hayvan etkileşimini göz ardı etmeyen eleştirel bir sosyal psikolojinin “sosyal” yaşam açısından önemine de işaret ediyor.

Son olarak, Sezer Fener, “Karnist Nizama Karşı Neftipolitika ve Bütünsel Özgürleşim” başlıklı makalesinde, eleştirel hayvan çalışmaları ile anarşist ekoloji arasındaki bağları güçlendirmeyi amaçlıyor. Kropotkin, Bookchin ve Reclus gibi düşünürlerin bıraktığı mirastan beslenen Fener, anarşizm ile ekolojinin bir aradalığına işaret etmek için “siyaha yakın koyu yeşil” anlamına gelen “nefti” terimini kullanıyor ve karnist ideolojiye karşı insan olmayan hayvanların bütünsel özgürleşimi için bir nefti politikanın hayata geçirilmesinin önemini vurguluyor.

Bu sayının “Görüşler” bölümünde de yine pek çok farklı disiplinden yazarın son derece kıymetli yazılarına yer verme olanağı bulduk. Eleştirel Hayvan Çalışmaları alanının interdisiplinerliği, özdeşleşimselliği ve gündelik olandan ayrılmazlığı göz önüne alındığında, klasik makale formatının ötesine geçmek çoğu zaman bir ihtiyaç haline alıyor. Dolayısıyla, bu dosya için bunu özellikle teşvik ettiğimizi, farklı ve hibrit formları davet ettiğimizi de söylemeliyiz. Dosyada yer alarak bu davete icabet eden yazılar sadece içerik olarak değil içeriklerinin ortaya çıkardığı yazma biçimleriyle de ufuk açıcı örnekler olarak durmakta.

İngiliz yazar ve eleştirmen Brigid Brophy'nin 1965 yılında *The Sunday Times*'de yayımlanan “The Rights of Animals” (“Hayvanların Hakları”) başlıklı metnini Özlem Güçlü bu sayı için çevirdi. Brophy'nin güncelliğini halen (ve belki de maalesef demeliyiz) koruyan metni, 1970'lerde ve 1980'lerde çağdaş hayvan etiğinin kurucuları olarak bilinen Peter Singer ve Tom Regan gibi yazarların öncesinde hayvanların hakları üzerine yazan, bunun için mücadele eden ancak gölgede bırakılmış kadın yazarların olduğunu göstermesi bakımından ayrıca önemli. Bu dosya vesilesiyle bu metni Türkçeye kazandırmış olmaktan mutluluk duyuyoruz.

Cansu Özge Özmen, bu dosya için Burak Özgüner'i anan ve BurHak'ın faaliyetlerini tanıtan “Bir Kahramanın Ardından: Burak Özgüner Hayvan Hakları Çalışma Merkezi (BurHak)” başlıklı bir yazı kaleme aldı. BurHak'ın Türkiye'de hayvan hakları alanındaki akademik çalışmaları desteklemek için kurduğu Burak Özgüner Hayvan Hakları Kütüphanesi, hayvan çalışmalarında teori ile pratiğin, entelektüel üretim ile politik eylemliliğin birbirinden kopmadığı eleştirel bir duruşun çarpıcı bir örneği aynı zamanda. Özmen'in yazısı ile biz de 2019 yılında kaybettiğimiz hayvan hakları aktivisti Burak Özgüner'i sevgiyle ve özlemle anıyoruz.

Bu dosyada Türkiye'deki üniversite kampüslerinde barınan hayvanların, bu üniversitelerde hayvanların bakımını üstlenen, onların yaşama ve barınma haklarını savunan öğrenci topluluklarının da sesini duyurmak istedik. İstanbul, İzmir ve Ankara'dan üç farklı üniversitedeki hayvan topluluklarının deneyimlerinin aktarıldığı “Kampüslerde Hayvanlarla Birlikte Yaşamak: Türkiye Üniversitelerindeki Hayvan Topluluklarının Deneyimleri” başlıklı yazıda, Mimar Sinan

Güzel Sanatlar Üniversitesi öğrencileri Dilan Çekiş, Beyza Şık ve Zeynep Türidi üniversitenin Pati Kulübü'yle yaptıkları görüşmeleri, Ege Üniversitesi öğretim elemanı Karun Çekem ise üniversitenin Hayvan Hakları Topluluğu ile yaptığı söyleşiyi aktardı. Bilkent Üniversitesi Hayvan Dostları Kulübü'nün tarihini ve öyküsünü ise öğrenciliği boyunca bu kulüpte kampüs hayvanları için aktif bir şekilde mücadele vermiş Bilkent Üniversitesi mezunlarından Hande Şiri kaleme aldı. Türkiye genelinde bir sokak hayvanı düşmanlığının körüklenmeye çalışıldığı bugünlerde, bu toplulukların dayanışmacı pratiklerini duyurmanın hem diğer kampüslerde de umudu büyütmesini hem de üniversite yönetimlerini ve yerel yönetimleri hayvanların bakımı için sorumluluk alma konusunda harekete geçirmesini temenni ediyoruz.

Kampüs deneyimleri sonrasında gelen üç yazıda odağımıza, sabana koşulan öküzler, faytona koşulan atlar ve et tavukları doğrudan yerleşiyor. “Tarihte Öküzler” başlıklı yazısında İbrahim Can Usta, 1900’lerin başında Filistin’de çekilmiş ve bir çiftçi ile öküzlerinin mola anını belgeleyen bir fotoğraf üzerinden, Dölek-Sever’in de bu sayıdaki çalışmasında yapmış olduğu gibi bizi insanı fail, hayvanı ise bir araç olarak tarif eden geleneksel tarihyazımının sorunları üzerine düşünmeye davet ediyor ve öküzleri yalnızca insanın kullandığı bir araç olarak değil, aynı zamanda birer tarım işçisi olarak düşünmeyi öneriyor.

Asu Aksoy, “Polat: Bir At, Bir Komşu ve Bir Arkadaş” adlı yazısında, Heybeliada doğumlu ve 2023’te henüz beş yaşındayken hayatını kaybetmiş olan Polat’ın yasını tutarken, Polat’ın yaşamöyküsü üzerinden İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin 2020 yılında Adalar’dan faytonları kaldırma kararının öncesini ve sonrasını anlatıyor. Aksoy’un yazısı Adalar’da yaratılan krizde fayton atlarının akıbetine ışık tutmakla kalmıyor, aynı zamanda yazı sayesinde yaşamı yaşamdan sayılmamış Polat’ın biricik kaybının kamusal yas imkânını da açıyor.

Deniz Diler ise “Konuşabilselerdi, ‘Et Tavukları’ Bize Ne Derdi?” başlıklı yazısında, sınıai çiftliklerde et üretimi için kullanılan ve bizim dilimizi konuşmayan tavukların deneyimlerini anlamanın insanbiçimci olmayan yollarının var olup olmadığı sorusundan hareket alıyor. Diler bu alanda daha önce yapılmış kimi çalışmaların olanaklarına ve eksikliklerine işaret ederek, bu hayvanları kendilerine has birer yaşamöyküsü olan bireyler olarak görmeyen ve “tür” kategorisi altında onların farklılıklarını silen yaklaşımların sorunlarını ve sonuçlarını vurguluyor. Diler’in yazısı insan hayvan ilişkisinin gerek gündelik gerek bilimsel ezber kavrayışlarla normalleşmiş seyrini değiştirmede, hayvanların yaşamlarını açıklıkla merak eden sorularda ısrar etmenin önemini ortaya koyuyor.

Burcu Meltem Arık ise bu dosyada “Yeryüzünü Paylaştığımız Yoldaş Türlerle İlişkimiz” başlıklı yazısıyla yer alıyor. Arık bir lağım faresiyle ve bir dikkuyrukla karşılaşma deneyimlerinden ilham alarak, bize “tekinsiz” ve “karizmatik” türler arasındaki ayrımı sorguluyor. Massey’nin “zaman-mekân sıkışması” kavramına eleştirisinden, Haraway’ın ve Plumwood’un doğa-kültür ayrımına yönelik eleştirilerinden ve Barad’ın “kırınım” ve “intra-aksiyon” kavramlarından beslenerek, başka türlerle olan ilişkimizi karizmatik-tekensiz ikiliğinin ötesinde düşünmeyi öneriyor.

İlksen Üstündağ-Yıldırım “Toplumsal Cinsiyetle Kesişimselliği Bağlamında Eleştirel Hayvan Çalışmalarının Değerlendirilmesi” başlıklı yazısıyla, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ile insan olmayan hayvanlara yönelik şiddet arasındaki kesişim noktalarına ışık tutarak, şiddetin farklı türlerine karşı topyekûn bir mücadelenin önemini vurguluyor. Ataerkil ve türcü şiddetin kesişimselliğini eleştirel pedagoji perspektifinden analiz eden Üstündağ-Yıldırım, cinsiyetçi ve türcü olmayan bir eğitimin bu mücadeledeki kilit rolüne dikkat çekiyor.

Bu dosyada son olarak Derya Avcı-Dursun ve Nihan Bozok’un sanatçı Shoshanah Dubiner’la yaptığı ve Türkçeye çevirdiği söyleşi yer alıyor. Dubiner, Donna Haraway’in de *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene* (2016) adlı kitabında bir eserine yer verdiği, biyolojiden ilham alan çalışmalarıyla tanınan bir sanatçı. Avcı-Dursun ve Bozok, Dubiner’la yaptıkları söyleşide sanatçıya onun yaşamöyküsü, biyolojiye olan ilgisi, Lynn Margulis ve Donna Haraway’le olan arkadaşlıkları ve gelecekteki projelerine yönelik bir dizi soru yöneltiyor.

Dosyanın son yazısı ise bir duyuru: Aralık 2023’ten itibaren İstanbul Bilgi Üniversitesi çatısı altında faaliyet göstermeye başlayan, bizim de sevinç ve heyecanla karşıladığımız “Hayvanât” çalışma grubunu haber veriyor.

Arka kapakta gördüğünüz şahane eser ise Sueda Evirgen’in. Eser, bu dosya sayısının görsel manifestosu. Gündelik hayatın hayvanlar için normalleşmiş şiddetini düşünmeye ve yazıyla dile getirilemeyen hissetmeye doğru bizi açan bu eser için kendisine çok teşekkür ediyoruz.

Bu sayı elbette çok başka şekillerde, çeşitlilikte ve katkılarla çıkabilirdi. Yine de bugün Türkiye’de çoğumuzu zaman zaman korku ve çaresizlik hissiyle bırakan bu iklim içinde meselelerin bir ucundan tutabilmiş olmaktan, hayvan yaşamlarını önemsemekte kimsenin yalnız olmadığını hatırlatmaktan, bu ilham verici yazıların bir araya gelmesine vesile olmaktan dolayı çok mutluyuz. Haraway’in söylediği gibi her yaşamın her zaman birlikte-yaşam olduğuna inanıyoruz. Dolayısıyla, birbirimizden sorumluyuz. Sokaklarda bize uzanan patileri bırakmadığımız gibi merak, neşe, açıklık ve ihtimalla örülmüş bir yaşam için akademik alanda da yükümlülüklerimiz var. Çağrımıza cevap vererek bu sayıya yazılarıyla katkı sunan yazarlarımıza, Türkiye’de eleştirel hayvan çalışmalarının serpilip gelişmesi, tüm canlıların iyi yaşam ve ölüm hakkı için mücadele veren herkese tüm kalbimizle teşekkür ediyoruz. Bu dosya dileriz başka çalışmalara, tüm türler için adil ve şefkatli bir yaşama ilham olur: #sokaktayımınadayım.